

Historia regionalna i lokalna jako przekaz wartości w edukacji historycznej

Teresa STACHURSKA-MAJ

Edukacja historyczna jest pojęciem wielowymiarowym i wieloznacznym. W zależności od epoki zmieniali się jej odbiorcy, ale zawsze edukacyjne oddziaływanie odnosiło się zarówno do wychowania, jak i kształcenia. W literaturze pedagogicznej wychowanie rozumiane jest jako świadome i celowe działanie zmierzające do osiągnięcia zmian w osobowości wychowanka, wpływanie na jego potrzeby, emocje, motywacje, relacje międzyludzkie. Natomiast kształcenie – najogólniej ujmując – dotyczy działań umożliwiających człowiekowi poznanie świata i ukształtowanie własnej osobowości. W strukturze kształcenia zawarte są pojęcia: nauczanie i uczenie się. Nauczanie to proces kierowania uczeniem się uczniów w zaplanowanej pracy nauczyciela, uwzględniający cele, treści nauczania, metody, środki nauczania itd. Uczenie się jest procesem odnoszącym się do czynności ucznia, wiedzy, zainteresowań, stylów i rodzajów uczenia się ucznia¹.

W polskiej dydaktyce pojęcie edukacji historycznej rozumiane jest jako nauczanie historii w szkole bądź poza szkołą. Jerzy Maternicki proponuje szersze rozumienie tego terminu (wykraczające poza szkołę), obejmujące działania w obrębie całego społeczeństwa, formułując je następująco: *istotą edukacji historycznej jest poznawanie przeszłości*². Warto podkreślić, że edukacja historyczna odgrywa

zasadniczą rolę w kształtowaniu krytycznego myślenia rozumianego jako zespół przekonań i wartości dotyczących dziejów. Autor w pracy pod znamienym tytułem „Wielokształtność historii. Rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych” w refleksji na temat społecznego i egzystencjalnego wymiaru edukacji historycznej twierdzi, że człowiek posiadający wykształcenie historyczne nie czuje się zagubiony we współczesnym świecie, umie selekcjonować i wartościować dostarczane mu informacje, trzeźwo oceniać sytuacje, gesty i słowa³.

Istotne i ważne zadania szkolnej edukacji wpisane w trzy etapy kształcenia profilują sylwetkę ucznia jako krytycznego, logicznie myślącego obywatela, znającego obowiązki wobec kraju, odpowiedzialnego za siebie i ojczyznę, otwartego na nowe wyzwania, potrafiącego argumentować i dyskutować oraz doceniającego wartość dialogu. Treści nauczania stanowią jedynie instrumenty do osiągnięcia kompetencji historycznych. Nauczyciel posiada autonomię w doborze materiału nauczania, pod warunkiem jednakże uwzględnienia wymagań ogólnych i wymagań szczegółowych podstawy programowej edukacji historycznej i obywatelskiej.

Obok historii narodowej i powszechnej dydaktyka historii włącza w obręb treści kształcenia historycznego historię regionalną i lokalną. Niejednokrotnie historia lokalna jest utożsamiana z regionalną

¹ Rachuba K. *Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin* [w:] Kwiecińskiego Z., Śliwerski B. [red. nauk.] *Pedagogika*. Podręcznik akademicki, PWN, Warszawa 2003, s. 25.

² Maternicki J. *Teoretyczne i metodologiczne podstawy dydaktyki historii* [w:] Maternicki J., Majorek Cz., Suchoński A. *Dydaktyka historii*, PWN, Warszawa 1994, s. 85.

³ Maternicki J. *Wielokształtność historii. Rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych*, PWN, Warszawa 1990, s. 252.

bądź traktowana zamiennie. Wobec niejednoznaczności metodologicznych wydaje się istotne dokładniejsze określenie tych pojęć, które bynajmniej nie są tożsame. Przyjmujemy, że historia lokalna dotyczy dziejów najbliższego miejsca i obejmuje historię ulic, dzielnic, osiedli, czasami szkół lub miasteczek i wsi. Natomiast historia regionalna w treściach kształcenia odnosi się do regionu historycznego określanego jako jednostka terytorialna, którą wyróżniają ukształtowane poprzez dzieje odrębności gospodarcze, kulturowe, społeczne, polityczne i administracyjne. W historii Polski wyodrębniamy dzieje takich regionów, jak: Mazowsze, Małopolska, Wielkopolska, Pomorze, Śląsk oraz inne tzw. ziemie, których granice na przestrzeni wieków ulegały znacznym zmianom. Zarówno historia lokalna, jak i regionalna jest wpisana w szerszy kontekst dziejów ojczystych. Dla przykładu, jeżeli omawiamy historię Warszawy, to można dyskutować, czy nie nawiązywać wówczas do dziejów Mazowsza w powiązaniu z historią narodową. Na gruncie szkolnej edukacji historycznej nauczyciel w tym momencie może zaproponować prezentację różnorodnych źródeł kultury materialnej i duchowej, ukazując zmiany zachodzące w tkance miejskiej i strukturze przestrzennej Warszawy oraz wybranych miejsc na Mazowszu. Uczniowi bliższe będą dzieje jego miejsca zamieszkania i łatwiej będzie mu zrozumieć przeszłość poprzez bezpośredni kontakt z miejscami, w których rozegrały się ważne wydarzenia historyczne bądź zachowały się zabytki architektoniczne lub inne źródła historyczne. Nauczanie-uczenie się historii kraju na tle regionu lub historii lokalnej niesie za sobą określony ładunek emocjonalny, ujmowany w aspekcie wartości historycznych.

Wiek XXI to czas globalizacji i standaryzacji życia społecznego, stąd istnieje pilna potrzeba przywracania wartości tożsamości narodowej. Historia, a zwłaszcza historia lokalna jako przedmiot formacyjny spełnia szczególną rolę. Wartości, które ściśle wpisują się w dzieje najbliższej okolicy, szkoły bądź miejsca zamieszkania ucznia, to więź emocjonalna ze środowiskiem lokalnym, umiłowanie Małej Ojczyzny, odpowiedzialność za okoliczne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. Wartości te stanowią mocną stroną edukacji historycznej oraz warunkują ugruntowanie tożsamości narodowej i lokalnej. Człowiek o ustabilizowanych warunkach

życia w środowisku przyrodniczym i społecznym może zaspokoić potrzebę poczucia przynależności, co oznacza „przywiązanie do małej ojczyzny i pamiętanie o swoich korzeniach”⁴.

Niezależnie od etapu edukacyjnego istotne jest to, aby uczeń znał historię swojej rodziny na podstawie zachowanych pamiątek rodzinnych: fotografii, listów, dokumentów, przedmiotów codziennego użytku. W szkole podstawowej dziecko uczy się dostrzegać związki między przeszłością a teraźniejszością, np. porównując dzieje swojego miasta/miejscowości ze współczesnością. Uczeń gimnazjum potrafi wyszukiwać i porównywać różne źródła informacji, wyciągać wnioski, wyjaśniać znaczenie poznawanych wydarzeń z przeszłości dla rozumienia współczesności. Uczeń szkoły średniej dostrzega zależności pomiędzy różnymi dziedzinami życia społecznego. Zdobywanie przez ucznia wiedzy o rodzinie i środowisku, w którym żyli przodkowie, miejscach zamieszkania, wykonywanych zawodach prowadzi do rozbudzania uczuć patriotycznych, budzenia potrzeby aktywnego uczestnictwa w życiu szkoły i w najbliższym otoczeniu.

Miejsca upamiętniające wydarzenia z przeszłości, z tej dalszej i tej bliższej, czyli historii najnowszej, np. tablica pamiątkowa, pomnik, informacja zawarta na tablicy na budynku, przypominająca historię ulicy, dają możliwość refleksji nad przeszłością. Miejsca te są nośnikami pamięci historycznej, pozwalają na wywołanie wyobrażeń o minionych wydarzeniach, emocjonalnie mogą wiązać ucznia z danym miejscem, stanowią ważny czynnik w kształtowaniu świadomości historycznej, w aktywnym poznawaniu i przeżywaniu historii. W edukacji historycznej proces kształcenia i wychowania pozwala na osiągnięcie takich celów, jak logiczne łączenie poznanych dziejów z kształtowaniem postaw patriotycznych. Istotną i bardzo ważną sprawą jest przygotowanie zajęć z historii lokalnej bądź regionalnej w miejscach będących relikami przeszłości. Wówczas to uczniowie pod kierunkiem nauczyciela samodzielnie podejmują wysiłek badawczy, przygotowują informacje o wydarzeniach i faktach dotyczących danego miejsca. Warto zadbać o to, aby wydarzenia z historii lokalnej/regionalnej

⁴ Stachurska-Maj T. *Integracja nauk humanistycznych współczesną potrzebą człowieka i wyzwaniem edukacyjnym XXI wieku* [w:] Baraniak B. [red.] *Człowiek w pedagogice pracy*. Warszawa 2012, s. 228.

uczeń potrafił umieścić na ogólnonarodowym tle historycznym, europejskim i światowym.

Nauczanie historii uwzględniające związki rodzinne i regionalne wymaga profesjonalnego przygotowania nauczyciela oraz nowych środków dydaktycznych. Dlatego istotne jest przygotowanie metodyczne nauczyciela, tylko nauczyciel sam aktywnie zajmujący się dziejami regionalnymi i lokalnymi jest bowiem w stanie zorganizować sobie niezbędny warsztat pracy⁵. Należy podkreślić, że nauczyciel nie pozostaje sam z problemem, a ma wsparcie w postaci systemu doskonalenia. W zakresie nauczania historii lokalnej są to np. kolejno zrealizowane projekty Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli Wydział w Warszawie i Archiwum Państwowego w Warszawie. Polegały one na pracy nauczycieli historii w formie warsztatów z niepublikowanymi źródłami archiwalnymi i opracowaniu scenariuszy zajęć ze wskazaniem zastosowania wybranych źródeł historycznych w procesie dydaktycznym. Pierwszy cykl, zatytułowany „Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii”⁶, wprowadzał w problematykę przydatności źródeł archiwalnych w praktyce szkolnej. Scenariusze zajęć, których autorami są nauczyciele – uczestnicy warsztatów metodycznych, ujęte zostały w pięć części: I. Źródła historyczne – rola archiwum, II. Historia herbu Warszawy, III. Emigracja z ziem polskich w XIX i XX wieku, IV. Warszawa we wrześniu 1939 roku, V. Warszawscy Żydzi.

Kolejny projekt edukacyjny, który najkrócej można by określić jako „historia wokół nas” nosi tytuł „Bez korzeni nie zakwitniesz – Warszawa moją małą ojczyzną”⁷. W scenariuszach lekcji historii, wiedzy o społeczeństwie i podczas zajęć koła historycznego wskazywano na wykorzystanie źródeł archiwalnych, które pobudzają do refleksji nad sobą i najbliższym otoczeniem, proponując odpowiedzi na pytania: „Kto ty jesteś? Czy znasz swoje korzenie? Gdzie ty mieszkasz? Czy znasz korzenie swojego miejsca

zamieszkania? Co Ty wiesz o swoim dziedzictwie?”⁸. Powyższe pytania badawcze nauczyciel historii zawsze może postawić przy wprowadzeniu do dziejów lokalnych i regionalnych. Podczas realizacji tego projektu autorzy scenariuszy odnosili się do takich zagadnień, jak, np. Warszawa dawniej i dziś, historia Warszawy w przekroju wybranych epok, panorama firm w XIX stuleciu i współcześnie, historie warszawskich ulic, znaczenie Biura Odbudowy Stolicy, poznanie korzeni miasta poprzez udział w grze miejskiej. Gra miejska jako forma pracy z uczniem szkoły ponadgimnazjalnej skupia wiele metod, m.in. wykład interaktywny, projekt, pracę ze źródłami ikonograficznymi. Autorka scenariusza „Korzenie mojego miasta – gra miejska”⁹ proponuje wprowadzanie treści historii lokalnej przez bezpośrednie zetknięcie się ucznia z architekturą i przestrzenią miejską oraz porównanie jej ze źródłami ikonograficznymi znajdującymi się w zbiorach Archiwum Państwowego w Warszawie. Podobnie rzecz się ma z ulicami i obiektami historycznymi w odniesieniu do dzisiejszego Starego i Nowego Miasta w Warszawie. Ciekawą propozycją przybliżenia tradycji i budowania tożsamości młodego obywatela ziemi płockiej przedstawili nauczyciele w publikacji „Ścieżkami Płocka. Gra terenowa dla każdego”¹⁰. Autorzy proponują poznanie historii lokalnej w formie gry miejskiej wiodącej przez miejsca upamiętniające osoby zasłużone dla miasta szlakiem wyznaczanym przez pomniki i ławeczki oraz kolejne punkty miejskie, które określają wybrane zabytki Płocka.

Treści historyczne wprowadzane na lekcji poza murami szkoły rozwijają zainteresowanie uczniów przeszłością, przygotowują do aktywnego, odpowiedzialnego poznawania przeszłości, tworzą więź emocjonalną z miastem/regionem. Należy podkreślić, że każda lekcja odbywająca się w plenerze wymaga starannego przygotowania nauczyciela, który powinien przed zajęciami zapoznać uczniów ze źródłami historycznymi. W ten sposób historia regionalna bądź lokalna staje się ważnym nośnikiem wartości kształtujących tożsamość zbiorową i jednostkową. Lekcje historii poza szkołą stanowią czynnik integrujący społeczność uczniowską danej

⁵ Guldon Z. *Kilka uwag o historii regionalnej i lokalnej* [w:] *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa – Toruń 1994, t. 2, s. 84.

⁶ Stachurska-Maj T., Urbaniak V. [red.] *Archiwum jako warsztat pracy nauczyciela historii. Scenariusze lekcji dla nauczyciela szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej*, MSCDN, APW, Warszawa 2010.

⁷ Stachurska-Maj T., Urbaniak V. [red.] *Scenariusze lekcji dla nauczyciela szkoły podstawowej, gimnazjum i liceum*, APW, MSCDN, NDAP, Warszawa 2012.

⁸ Stachurska-Maj T. *Zamiast wstępu* [w:] *Bez korzeni nie zakwitniesz...*, Op. cit., s. 7.

⁹ Op. cit., s. 79-81.

¹⁰ Wodowska J., Bednarz G. *Ścieżkami Płocka. Gry terenowe dla każdego*, Stowarzyszenie „Dla Młodych”, Płock 2016.

klasy i szkoły w określonym środowisku lokalnym. Przeżywanie wydarzeń w miejscach upamiętniających przeszłość przyczynia się do kształtowania umiejętności poznawczych, krytycznych, umiejętności łączenia przeszłości z teraźniejszością. Takie nauczanie historii stanowi ważny element kształtowania postaw prospołecznych, zaangażowanych w aktywne poznawanie przeszłości dla teraźniejszości i przyszłości. Wyciąganie wniosków i sądów wartościujących dotyczących przeszłości pozwala na kształtowanie postaw patriotycznych w rozumieniu umiłowania i przywiązania do Małej Ojczyzny i wrażliwości na dziedzictwo kulturowe regionu. Środowisko lokalne, które jest naturalnym miejscem aktywności społecznej, powinno być poznawane przez pryzmat historii lokalnej i regionalnej z uwzględnieniem różnych epok i wydarzeń związanych z danym miejscem. Nauczyciel sam wybiera tematykę zajęć z historii lokalnej i regionalnej na tle wydarzeń ogólnoeuropejskich. Dla przykładu może wybrać czas odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 roku, zwłaszcza że to ważna rocznica historyczna w kontekście zbliżającego się 2018 roku, setnej rocznicy odzyskania niepodległości.

Propozycje konkretnych rozwiązań dydaktycznych dotyczących mieszkańców Warszawy w czasie pierwszej wojny światowej zostały wypracowane przez uczestników warsztatów metodycznych, których organizatorem było Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli Wydział w Warszawie i Archiwum Państwowe w Warszawie¹¹. Należy podkreślić, że materiały archiwalne wybrane do poszczególnych projektów dla nauczycieli historii i wiedzy o społeczeństwie zostały umieszczone na płycie CD dołączonej do poszczególnych publikacji i przygotowane z perspektywy aktywności ucznia. Podczas analizy źródeł archiwalnych uczeń ogląda, doświadcza, analizuje, przeżywa emocjonalnie sytuacje przedstawione w źródłach bądź identyfikuje się z bohaterami, staje się aktywnym odbiorcą oddziaływań edukacyjnych.

Historia regionalna odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu świadomości obywatelskiej i narodowej, sprzyja rozwijaniu postaw patriotycznych,

¹¹ Stachurska-Maj T., Urbaniak V. [red. nauk.] *Warszawski trudny czas, czyli stolica i jej mieszkańcy w świetle archiwaliów. Scenariusze lekcji dla nauczycieli historii wszystkich etapów edukacyjnych*, APW, MSCDN, NDAP, Warszawa 2015.

zaangażowaniu społecznemu w środowisku lokalnym. Patriotyzm jako wartość zawsze związany był i jest ze świadomością narodową. W edukacji historycznej istnieje pilna potrzeba budowania pamięci historycznej dzieci i młodzieży. Lekcje historii w miejscach historycznych wypełniają lukę w przekazie takich wartości, jak umiłowanie ojczyzny i identyfikacja z miejscem i ludźmi tworzącymi w przeszłości dziedzictwo narodowe. Używamy tu terminu „miejsca historyczne” w odróżnieniu od funkcjonującego w literaturze przedmiotu określenia „miejsca pamięci”¹². Wycieczki do miejsc historycznych są – wydaje się – jedną z efektywniejszych form przybliżania historii lokalnej i regionalnej w edukacji historycznej. Powinny one spełniać szczególną rolę w poznawaniu dziejów naszej Ojczyzny, ale również kształtować postawy patriotyczne. Alojzy Zielecki celnie określił wartości, które mogą być zaszczerpione dzieciom i młodzieży poprzez historię regionalną. Pisał on, że *odwołanie się do historii regionalnej i lokalnej rozbudza uczniowską ciekawość, ułatwia uczenie się historii (...) umacnia przywiązanie do miejsc rodzinnych (...) umożliwia konkretyzowanie pojęć historycznych*¹³.

Upamiętnianie naszej przeszłości to również sposób komunikowania ucznia z przeszłością i teraźniejszością. Edukacja historyczna ukierunkowana na poznawanie historii lokalnej i regionalnej pozwala nauczycielowi na rozbudzanie więzi uczuciowej z historią ojczystą, ciekawości i chęci dowiedzenia się przez uczniów o życiu codziennym rodziców, dziadków, o tradycji rodzinnej minionych czasów.

Dr Teresa Stachurska-Maj jest nauczycielem konsultantem ds. historii, edukacji obywatelskiej i europejskiej w Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli Wydział w Warszawie, adiunktem w Instytucie Badań Edukacyjnych.

¹² Kranz T. *Pedagogika miejsc pamięci* [w:] Pilch T. [red. nauk.] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 2005, t. IV, s. 170-173. Określenie „miejsca pamięci” jest zaczerpnięte z tezy niemieckiego filozofa i socjologa Teodora W. Adorna, który uzasadniając koncepcję „wychowania po Auschwitz”, wskazał na rozrachunek mentalny z dziedzictwem nazizmu, na społeczny i psychologiczny aspekt zbrodni. Jego postulat „aby się Auschwitz więcej nie powtórzył” stał się punktem wyjścia koncepcji pedagogiki miejsc pamięci.

¹³ Zielecki A. *Regionalizm w poglądach dydaktyków i praktyce szkolnej w Polsce* [w:] Półciwiartek J., Zielecki A. [red.] *Metodologiczne i dydaktyczne problemy historii regionalnej. Zbiór rozpraw i artykułów*, Rzeszów 1977, s. 155.